

σύμβολα δι' ολας τὰς ἐποχάς. 'Ο Ιστορικὸς ὄλισμὸς ισχυρίζεται ἐπὶ παραδείγματι, δτὶ δ λόγιος προέρχεται ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν μικροστῶν κατὰ σταθερῶς ἀναγκαῖον νόμον. Πρέπει δμῶς νὰ μᾶς ἔρμηνεύσῃ, διατὶ δ μὲν εἰς γίνεται δημιουργὸς λόγιος, δ ἄλλος παραμένει μέτριος, φεῖς ἐκλέγει τὴν ιστορίαν, δ ἄλλος τὴν θρησκείαν ἢ ἄλλον κλάδον πρὸς ἔρευναν τῆς ιστορικῆς ἐξελίξεως.

Ούδεις γνωρίζει πλήρως τὰ ἀποθέματα τοῦ ψυχικοῦ δυναμισμοῦ, τὸν δποῖον φέρει φύσει καὶ ἀπὸ τὸν δποῖον δύναται γὰρ ἀντλῆ. 'Επισης δέον νὰ σημειωθῇ, δτὶ δι' ἐκάστην ψυχικὴν ἐκδήλωσιν τὸ περιθώριον δυνατοτήτων ἐξελίξεως εἶναι ἄλλο. Μεγαλύτερον φαίνεται τὸ περιθώριον προκειμένου περὶ οἰκειώσεως γνώσεων καὶ ἀπλῶν δεξιοτήτων πραγματοποιηθεισῶν ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ. Τινὲς τὸ ὑπολογίζουν ως ἀνερχόμενον εἰς 25 %. Τὸ ποσοστὸν τοῦτο δύναται, ἀναλόγως τῶν εὐκαιριῶν μορφώσεως, γὰρ λάβῃ τιμὴν θετικὴν ἢ ἀρνητικήν. 'Ενταθεῖ δμῶς πρόκειται οὐχὶ τόσον περὶ διαμορφώσεως, ἀλλὰ περὶ πλουτισμοῦ ἢ μὴ τῆς μνήμης εἰς τὴν κατάλληλον ἡλικίαν.

Προκειμένου περὶ ἄλλων ψυχικῶν στοιχείων τὸ περιθώριον ἐπηρεασμοῦ τοῦ ἐμφύτου στοιχείου εἶναι λίαν μικρόν. 'Ο Kretschmer σημειώνει, δτὶ δι' σχέσις ἐμφύτου καὶ ἐπικτήτου στοιχείου, ως ἔδειξαν μελέται ἐπὶ διδύμων ἀδελφῶν, ἔχει ως ἐξῆς¹:

Συναισθηματικὴ διάθεσις 12:1.

Όμιλητικότης 4,7:1.

Ἐνεργητικότης 6,3:1.

Μονωογενεῖς δίδυμοι, ἔαν χωρισθοῦν ἀμα τῇ γεννήσαι τῶν καὶ μεταφερθοῦν ἔκαστος εἰς διάφορον περιβάλλον, τυγχάνοντες διαφόρου ἀγωγῆς, θὰ παρουσιάσουν διαφοράς ως πρὸς τὴν ποσότητα τῶν γνώσεων, τὰς συνηθείας καὶ ἐξωτερικούς τρόπους συμπεριφορᾶς. 'Η δύναμις τῆς νοήσεως δμῶς καὶ δ χαρακτὴρ θὰ παραμείνουν εἰς ἀμφοτέρους οἵ αὐτοί.

III. Η ΠΟΡΕΙΑ ΖΩΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΟΣ

A'. ΛΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΖΩΗΣ

'Η ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, τόσον ἡ σωματικὴ, δσον καὶ ἡ ψυχικὴ, ἐμφανίζει μίαν πορείαν, διερχομένη ἀπὸ σταθμοὺς ποὺ τὴν χωρίζουν εἰς τρεῖς περιόδους, τὴν τῆς ἐξελίξεως, τὴν τῆς ὀριμότητος καὶ τὴν τῆς ἐνελίξεως.

1. Geniale Meuschen, 5e Aufl. Berlin 1958, σελ. 44.

Η έξελιξις ή ανάπτυξις δρχίζει από τής στιγμής τής γονιμοποιήσεως τοῦ δαρίου. Αὕτη γεννᾷ τὴν διαφοροποίησιν τῶν δργάνων καὶ λειτουργιῶν, τὴν δλοκλήρωσιν τῆς μορφῆς καὶ τὸν τοκετόν. Άκολουθεῖ κατόπιν ἡ σωματικὴ ανάπτυξις καὶ αὔξησις τοῦ μήκους, τοῦ δγκου καὶ τοῦ βάρους τοῦ σώματος, τῶν μελῶν καὶ τῶν δργάνων. Λαμβάνει χώραν ἐπίσης παγιοποίησις καὶ δλοκλήρωσις τῶν λειτουργιῶν πέψεως, κυκλοφορίας, ἀναπνοῆς, ἐκκρίσεων, κινητικότητος, μόχθου, ὅπνου καὶ γενετησίου λειτουργίας. Παράλληλος εἶναι ἡ έξελιξις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν ἀντιλήψεως, μνήμης, νοήσεως, φαντασίας, συνειδήσεως, βούλησεως, συναισθήματος καὶ διαφερόντων.

Η έξελιξις εἶναι συνολική. Δὲν έξελισσονται μεμονωμένα στοιχεῖα, σωματικά ἢ ψυχικά, ἀλλ' δλόκληρος ἡ σωματοψυχική ὑπόστασις. Μία χωριστὴ ὑπεραύξησις, καθυστέρησις, ἢ ἀπόκλισις (ὑπερλειτουργία, ὑπολειτουργία, παραλειτουργία) ἐνδὲ συστήματος εἶναι δεῖγμα ἀνωμάλου πορείας ζωῆς. Τόσον δμως ἡ δμαλὴ δσον καὶ ἡ ἀνώμαλος πορεία καθίστανται ἔκδηλοι εἰς τὸν παρατηρητὴν τῆς έξελιξεως ἐνδὲ ἀτόμου, δσον καὶ εἰς τὸ ίδιον τὸ ἀτομον, τὸ δποῖον ἔχει συνειδησιακὰς ἀπηχήσεις περὶ τῆς πορείας ζωῆς του.

Η δμαλὴ συνοδεύεται ἀπὸ συναίσθημα εύεξίας, χαρᾶς, εύτυχίας ἀκόμη καὶ ὑπερηφανείας, ἐνῷ ἡ ἀνώμαλος ἀπὸ συναίσθημα λύπης, δυσφορίας, καταπτώσεως, κατωτερότητος ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς δμηλίκους.

Η φριμότης εἶναι ἡ πλήρης ἔκδηλωσις τῷ ποικίλων καταβόλων τοῦ είδους ἀνθρωπος. Εἶναι διπλή, βιολογικὴ καὶ ψυχικὴ. Γνώρισμα τῆς εἶναι ἡ ίκανότης πρὸς αὐτοτελή, δημιουργὸν καὶ παραγωγικὴν ζωήν.

Σταθμὸς διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς διπλῆς φριμάνσεως εἶναι ἡ ἥβη. Κατὰ πρῶτον ἀρχίζει τάσις ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς ἔξαρτησεως τῶν γονέων ὡς πρὸς ίδέας καὶ πράξεις. "Επειτα ἀπ' αὐτῆς ἀρχεται ἡ γενετήσιος ίκανότης.

Η πορεία ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἥβης εἰς τὴν πλήρη φριμότητα εἶναι μακρά, οἱ δὲ σταθμοὶ τῆς καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς ποικίλλουν κατ' ἀτομα, ὡς θὰ ίδωμεν κατωτέρω.

Η ένέλιξις εἶναι ἔκδηλωσις ἐνάρξεως πτώσεως σωματοψυχικῆς. Εἶναι ἡ εἰσβολὴ τοῦ γήρατος, ἥτις γίνεται ἔκδηλος περισσότερον εἰς τὰς σωματικὰς λειτουργίας. Άι ψυχικαὶ ὑφίστανται ἐπίσης ἐπηρεασμόν, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε παράλληλον πρὸς τὸν τῆς σωματικῆς ἐνελίξεως.

Ἐπὶ μέρους ἡ δλη πορεία ζωῆς διακρίνεται εἰς ήλικιας ἐρευνώμένας λεπτομερῶς. Τὸ θέμα τῆς διακρίσεως τῶν ήλικιῶν μελετᾶται ἥδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος.

'Υπό έμπειρικήν μορφήν ἡ πεῖρα τῶν γενεθλίων διακρίνει εἰς δλους τοὺς λαούς τὰς ἡλικίας παιδικήν, νεανικήν, ἀνδρικήν καὶ γεροντικήν. 'Η ἀναλυτική ἔρευνα δύμως διεπίστωσε καὶ ἄλλας διακρίσεις. Αἱ κυριώτεραι προῆλθον ἐκ τῆς παιδευτικῆς πράξεως.' Αρχαία διάκρισις ἐκ παιδευτικῶν λόγων εἶναι δὲ νήπιος, δὲ πρόπαις, δὲ πάμπαις, δὲ ἔφηβος¹. Παρ' Ἀριστοτέλει ἔχομεν διακεκριμένην τὴν μέχρι τοῦ 21ου έτους περίοδον, χωριζόμενην εἰς τρεῖς ἐπταετεῖς περιόδους².

Αἱ νεώτεραι ἔρευναι, βιολογικαὶ, ψυχολογικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ, παρέχουσι δεδομένα καθοδηγούμεντα εἰς διάκρισιν τῶν ἡλικιῶν δια τοῦ:

1. Ἐμβρυακὴ ἡλικία.
2. Βρεφικὴ »
3. Νηπιακὴ »
4. Παιδικὴ »
5. Προεφηβικὴ »
6. Ἐφηβικὴ »
7. Νεανικὴ »
8. "Ωριμος »
9. Πρώτη γεροντικὴ ἡλικία.
10. Ἐσχάτη γεροντικὴ »

'Εκάστη ἡλικία ἔχει τίδια χαρακτηριστικά. Ιδιαιτέρως ἐμελετήθησαν κατὰ μὲν τοὺς νεωτέρους χρόνους τὰ τῶν ἡλικιῶν τῆς περιόδου τῆς ἀναπτύξεως, λόγῳ τῆς σημασίας των διὰ τὴν ἀγωγήν, κατὰ δὲ τὴν ἀρχαιότητα τὰ τῆς ωριμότητος καὶ γήρατος, λόγῳ τῆς σημασίας τῶν περιόδων τούτων διὰ τὴν ζωὴν τῆς πόλεως.

'Εξετάζομεν ταύτας λεπτομερέστερον.

B'. ΛΙΓΚΛΑΘ' ΕΚΑΣΤΟΝ ΗΛΙΚΙΑΙ

α'. Αἱ ἡλικίαι τῆς ἀναπτύξεως.

1. Ἐμβρυακὴ ἡλικία.

'Η ἔναρξις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, σημειουμένη διὰ τῆς γονιμοποιήσεως τοῦ ὀλαρίου, χαρακτηρίζεται ὅποι μίαν ἐνεργοποίησιν ἀκατάπαυστον τοῦ γονιμοποιηθέντος κυττάρου καὶ ἔκλυσιν δράσεωγ. Γίνε-

1. Παραβ. Ζενοφῶντος, Λακεδαιμονίων Πολιτεία 2, 5 καὶ 2, 11. Ἐπίσης Πλουτάρχου, Λυκούργος XVII.

2. « Δύο δέ εἰσιν ἡλικίαι πρὸς ἃς ἀναγκαῖον διηρῆσθαι τὴν σπαιδείαν, μετὰ τὴν ἀπό τῶν ἐπτὰ μέχρι ἡβῆς, καὶ σάλιν μετὰ τὴν ἀφ' ἡβῆς μέχρι τῶν ἀνδρῶν καὶ εἶναι σινέτῶν ». Πολιτικά VII, 15.

ται διαρκής διαίρεσις αύτοθ εἰς κύτταρα, ἅτινα συνολικῶς θεωρούμενα ἐμφανίζουν τὰ στάδια μορίδιον, κυστίδιον, γαστρίδιον, μεθ' ἀδιακρίνονται τρία στρώματα κυττάρων, τὸ ἔξωτερικὸν ἢ ἐκτόδερμα, τὸ ἔσωτερικὸν ἢ ἐσώδερμα καὶ τὸ ἐνδιάμεσον ἢ μεσόδερμα. Ἐκ τούτων διὰ περαιτέρω ἔξελιξεως σχηματίζονται ἐκ μὲν τοῦ ἐκτοδέρματος τὰ αἰσθητήρια δργανα καὶ τὸ νευρικὸν σύστημα, ἐκ τοῦ ἐνδοδέρματος τὰ δργανα ἀγαπνοῆς καὶ πέψεως, ἐκ δὲ τοῦ μεσοδέρματος τὸ μυϊκὸν σύστημα, τὸ σύστημα αἰμοφόρων ἀγγείων καὶ τὰ ἐκκριτικὰ δργανα.

Τὰ γεννητικὰ κύτταρα προέρχονται ἐξ ίδεων ἐμβρυακῶν καταβόλων. Ἀναλόγως τοῦ ἐπικρατοῦντος κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἐμβρυακοῦ στρώματος διαμορφούται καὶ δ τύπος ἀνθρώπου, ἐκτοδερμικός, ἐνδοδερμικός καὶ μεσοδέρμικός, ὡς νοητικός, πεπτικός ἢ ἀθλητικός.

Ἡ ψυχικὴ ζωὴ τῆς ἐμβρυακῆς ἡλικίας ἐμφανίζει τὰς ἐξῆς ἐκδηλώσεις. Ἡ κινητικότης εἶναι ἔκδηλος ἥδη τὴν 4ην ἑβδομάδα κυοφορίας, δτε ἀρχίζει εἰς ρυθμὸς προκαρδιακός, δστις θὰ γίνῃ βαθμηδὸν περισσότερον κανονικός, ὡς δτου ἐγκατασθῇ ἐκεῖνος, δστις θὰ διαρκέσῃ καθ' δλην τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου ἀκατάπαυστος. Εἰς ἑμβρυον 9¹/₂ ἑβδομάδων τὸ ἡλεκτροκαρδιογράφημα δεικνύει δλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τύπων τοῦ ἐνήλικος. Τῶν μελῶν κινήσεις ἀρχίζουν τὴν 8¹/₂ ἑβδομάδα. Εἰς πιέσεις τὸ ἑμβρυον ἀντιδρᾷ διὰ μετακινήσεως ἐνωρίς. Τὴν 11ην - 12ην ἑβδομάδα ἀπαντᾶ εἰς ἐρεθίσματα. Ἀπὸ τοῦ 3ου - 4ου μηνός, ἐάν πλησιάσωμεν εἰς τὴν γλωσσικὴν χώραν ὅγρον τι, τοῦτο θηλάζει.

Ἡ πορεία ἔξελιξεως τῆς ἐμβρυακῆς ζωῆς προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς κυοφορούσης μητρός. Κακὴ θρέψις, θλίψεις, δσθένεια, μολύνσεις, πτώσεις ἢ κακώσεις ἔχουν δλεθρίας συνεπείας ἐπὶ τοῦ ἐμβρύου. Ἐντεθεν ἐπιβάλλεται ἡ παρακολούθησις τῆς ὅγείας της δι' ἀναλύσεων καὶ εἰδικῆς διαίτης, συνιστωμένης ὑπὸ τοῦ μαιευτῆρος ἢ τῆς μαίας.

2. Ἡ βρεφικὴ ἡλικία.

Ἀρχεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς γεννήσεως καὶ ἐκτείνεται μέχρι τοῦ πρώτου βαθίσματος καὶ τῆς πρώτης δμιλίας.

Γενικὸν ψυχικὸν γνώρισμα εἶναι ἡ κυριαρχία τῆς ἀνάγκης δι' ὄπνον, τροφὴν καὶ κίνησιν, μὲ διάρκειαν ποικίλλουσαν ἀπὸ μηνὸς εἰς μῆνα. Αἰσθητικὰ κέντρα τὸ νεογέννητον ἔχει ἀνεπτυγμένα τὸ τῆς δσφρήσεως, γεύσεως καὶ ἀφῆς. "Αμα τῇ γεννήσει κραυγάζει κλαῖον χωρίς νὰ χύνῃ δάκρυα. Αἴτιον εἶναι δ ἀήρ, εἰς δν εἰσῆλθεν, δ ἔχων θερμοκρασίαν διάφορον τοῦ μητρικοῦ δργανισμοῦ καὶ προκαλῶν

ψυχιν. "Εχει άνεπτυγμένας τάς άντανακλαστικάς κινήσεις, όπως τήν κατάποσιν, τὸ πτάρνισμα, τὸ χάσμημα καὶ τὸν βῆχα.

'Ενστικτώδεις κινήσεις τοῦ βρέφους είναι ή άναζητησις τῆς θηλῆς τοῦ μαστοῦ, δ θηλασμός, μορφασμοί, ψελλισμοί, τάσις καὶ κάμψις χειρῶν καὶ ποδῶν, ἀντανακλαστικὸν κλείσιμον τῆς χειρός. 'Ανησυχίαν ἔνεκα ἀγνῶστων λόγων ἐμφανίζει τὸ βρέφος κατὰ τὴν 7ην ἑβδομάδα, ἐκεῖθεν δὲ ως φαίνεται, καθιερώθη καὶ ή θρησκευτικὴ βοήθεια τοῦ « σαραντίσματος ».

Τὸ αἴσθημα ὁσφρήσεως φαίνεται, δτι άναπτύσσεται κατὰ τάς πρώτας ἡμέρας, διότι τὸ ἑκδηλώνει, ἐάν θέσωμεν δυσάρεστον ὁσμὴν εἰς τὸν μαστόν, δτε τὸν ἀποφεύγει. 'Επίσης διὰ τῆς ὁσφρήσεως διακρίνεται μητρικὸν στῆθος ἀπὸ τὸ ξένον. Τὸ αἴσθημα τῆς γεύσεως λειτουργεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν γέννησιν, διότι ἐάν θέσωμεν κινίνην εἰς τὸν μαστόν, δὲν τὸν λαμβάνει. 'Επίσης ἐάν θέσωμεν εἰς τὸ στόμα ζάχαριν, ή ἀλμυράν ούσιαν, ἀντιδρᾷ ως δ ἐνήλιξ.

Τὸ αἴσθημα τῆς ἀκοῆς ἑκδηλούμεται μετὰ 2-3 ἡμέρας, διότι έως τότε τὸ μέσον οὖς είναι πλήρες βλέννης, ήτις κατόπιν ἀπορροφᾶται, ἀντικαθιστώμενη δι' ἀέρος. "Ηδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἑβδομάδος ἀντιδρᾷ εἰς τοὺς κρότους. 'Ως πρὸς τὴν δρασιν τὸ βρέφος ἄμα τῇ γεννήσει του είναι ψυχικῶς τυφλόν. Συστέλλονται μὲν καὶ διαστέλλονται αἱ κόραι εἰς τὸ φῶς, ἀλλὰ δὲν δεικνύει ἀντίληψιν τούτου. Τὴν δευτέραν ἡμέραν, ἐάν πλησιάσωμεν φῶς, κλείει τοὺς δοφθαλμούς. Μετὰ τὴν δευτέραν ἑβδομάδα παρακολουθεῖ μετακινούμενα πρὸς αὐτοῦ ἀντικείμενα.

Τὰ ἐκ τοῦ δργανισμοῦ αἴσθηματα είναι ἀμβλύτερα. Θερμὸν λουτρὸν τοῦ προκαλεῖ εύαρέσκειαν, ἐνῷ τὸ ψυχρὸν είναι δυσάρεστον. 'Ο πόνος είναι ἡλαττωμένος. Κατὰ τὴν δύραν τοῦ τοκετοῦ, παρὰ τὴν πίεσιν τὴν δποίαν ὑφίσταται, δὲν φωνάζει, ἐμφανίζον δυσσαισθησίαν εἰς τραύματα καὶ νυγμούς. 'Εκεῖθεν προέρχονται κίνδυνοι βλαβῶν μὴ γινομένων ἀντίληπτων. Πεῖνα, διψα, κόπωσις, ἑκδηλώνονται μὲν κραυγάς καὶ νυσταγμόν. Σαφῶς ἐκφράζονται συναισθήματα εὔεξιας ή στενοχωρίας.

Αἱ ἀνώτεραι ψυχικαὶ λειτουργίαι ἀρχίζουν μετὰ τὴν 4ην ἑβδομάδα. Τώρα ἀντιλαμβάνεται προετοιμασίαν τῆς μητρός, ίνα τὸ θηλάση, δεῖγμα στοιχειώδους μνήμης. Τώρα ἐπίσης ἐμφανίζεται τὸ μειδίαμα καὶ δ γέλως. 'Απὸ τῆς 6ης ἑβδομάδος στρέφονται κεφαλὴ καὶ δοφθαλμοὶ πρὸς τὴν διεύθυνσιν πάσης φωτεινῆς πηγῆς. 'Απὸ τοῦ 3ου μηνὸς ἔχει ἀντίληψιν ἀποστάσεως καὶ χώρου. 'Απὸ τοῦ 4ου μηνὸς στρέφεται πρὸς τὸ μέρος, δθεν ἕρχεται ἥχος. 'Επίσης τώρα ἀσχολεῖ-ται μὲν τὰ πρῶτα ἀντικείμενα.

"Η έκφρασις βαίνει παραλλήλως. "Έχομεν μίαν πρώτην περίοδον δινάρθρων φωνῶν καὶ κραυγῶν πρὸς ἔκφρασιν δυσαρέστου ἢ εὐαρέστου καταστάσεως, ὅλως ἀσυνείδητον. Εἰς αὐτὴν ἀκολουθοῦν οἱ ψελλισμοὶ ἐνάρθρων φθόγγων, τοὺς δποίους ἀκούει εὐχαρίστως (ἡχολαλία).

"Ο δος μὴν ἀποτελεῖ σταθμὸν διὰ τὸ βρέφος. Τώρα κινεῖ τὰς χεῖρας, ἵνα λάβῃ ἀντικείμενα τὰ δποῖα βλέπει, ἐνῷ πρὶν τὰς ἔκινει ἀσκόπως καὶ ἀρρύθμως. Τώρα δύναται νὰ κάθηται. "Έχει ἐπίσης ἀντίληψιν τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν του καὶ τὰς ἔκφραζει.

Τὸ τέλος τοῦ 1ου ἔτους εἶναι ἔτερος σταθμός. Τώρα ἀναγνωρίζει τὰ πρόσωπα τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἐκδηλοῖ χαρὰν δι' αὐτῶν πρᾶγμα ποὺ μαρτυρεῖ σαφῆ μνήμην πλέον. Τώρα ἴσταται καὶ βαδίζει. Τώρα ἀρχίζει τὴν πρώτην δμιλίαν, διὰ μιμήσεως τῆς γλώσσης τῶν γύρω του.

"Η κοινωνικότης τοῦ βρέφους εἶναι ισχυρά. "Ηδη μετὰ τὴν τετάρτην ἑβδομάδα ἀντιδρᾷ θετικῶς εἰς πρόσωπα, γελῶν δταν ἀκούῃ τὴν φωνὴν των, ἢ βλέπῃ τὸ βλέμμα των. Βρέφη τιθέμενα δμοῦ δεικνύουν ἐνδιαφέρον. Μέχρι τοῦ 5ου μηνὸς παρατηροῦν ἀλληλα, μετὰ τὸν 5ον μῆνα μειδιοῦν πρὸς ἀλληλα καὶ βαβίζουν. Μετὰ τὸν 7ον ἐγγίζουν ἀλληλα, ἀλλὰ καὶ ἐκδηλώνουν τάσεις κυριαρχίας καὶ παίρνουν τὰ παιγνίδια ἀλληλων.

"Ἀγωγὴ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας εἶναι οὐ μόνον δυνατή, ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένη. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν τάξιν διὰ φαγητόν, ἥτις δέον νὰ γεννήσῃ συνήθειας, ἥδη ὑπὸ τῶν δύο πρώτων μηνῶν. Τοθτο εἶναι εὔκολον, διότι δρυθμὸς εἶναι ἐγγενής εἰς τὰ συστήματα τοῦ βρέφους. Παράλογος στοργὴ καὶ ἀνησυχία ἀδαοῦς μητρός, μήπως πεινᾷ, τὸ βλάπτει. Ἐπίσης ἀποκτάται ἡ συνήθεια θηλασμοῦ ἐκ γαλακτοδόχου φιάλης. "Οταν ἀποκτηθῇ, λησμονεῖ τὸν μητρικὸν μαστὸν καὶ βλέπει τὸ στήθος ἀνευ ἐνδιαφέροντος.

Μία ἀλλη ἀγωγὴ εἶναι ἡ πρὸς καθαριότητα. Αὕτη δέον νὰ καταστῇ συνήθεια ἐγκαίρως, ἥδη πρὸ τοῦ 6ου μηνὸς.

Τρίτη ἀγωγὴ εἶναι ἡ τῶν ἀπαγορεύσεων, ἀσκουμένη περὶ τὸ τέλος τοῦ 1ου ἔτους. Δι' αὐτῆς ἀντιλαμβάνεται τὴν διαταγὴν καὶ τὴν ἀρνησιν, ὡς τι φυσικόν.

3. Νηπιακή ήλικια.

Αὕτη ἀρχομένη μετὰ τὸ 2ον ἔτος ἐκτείνεται μέχρι τοῦ 5ου. Γενικὸν ψυχικὸν γνωρισμά της εἶναι ἡ ἀπόκτησις γνώσεων, ἀλλ' ἀγεύ κρίσεως, διὰ παθητικῆς δεκτικότητος. Τώρα ἀποκτᾷ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ γλωσσικοῦ του πλούτου διὰ μιμήσεως κατὰ τρόπον μηχα-

νικδν. 'Η μνήμη τώρα καθίσταται πιστοτέρα καὶ διαρκεστέρα. 'Αναγνωρίζει πρόσωπα ως καὶ ἀντικείμενα, τὰ δποῖα δὲν εἶχεν ἵδει ἐπὶ ἔβδομάδας.

'Η φαντασία ἀναπτύσσεται τώρα καθισταμένη ἀχαλίνωτος." Εχει ἀγάπην πρὸς τὰ παραμόθια, ἀναμιγνύει εἰκόνας ἐξ ἀντιλήψεως καὶ ἐκ φαντασίας ἐξ οὐ καὶ τὰ ἀκούσια ψεύδη του. "Ολα τὰ πράγματα τὰ θεωρεῖ δμοῖα πρὸς ἑαυτὸν καὶ εἰς παμψυχισμὸς διέπει πᾶσαν τὸν ἀντίληψιν.

'Η προσοχὴ τοῦ περιορίζεται μόνον εἰς δ, τι τὸν ἐνδιαφέρει, ἀλλ' εἶναι μικρᾶς διαρκείας. 'Η διανόησις περιορίζεται εἰς τὴν διάκρισιν ἰδιοτήτων τῶν ἀντικειμένων, τῶν μεγεθῶν των καὶ τοῦ εἴδους χρησιμότητος. 'Απὸ τοῦ 4ου ἔτους ἀρχίζει ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου.

Τὸ συναίσθημα εἶναι εὔκολον, ζωηρόν, ἀλλ' ἀσταθές. 'Επηρεάζεται ἀντανακλαστικῶς ἐκ τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀναλόγως κλαίει ἢ γελᾷ. 'Η ἀγάπη καὶ συμπάθεια πρὸς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας εἶναι ζωηρά, ἥδη ἀπὸ τοῦ 3ου ἔτους. 'Επίσης καὶ ἡ ἀντιπάθεια. Τὸ αἴσθημα ἐντροπῆς παρουσιάζεται κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον. Τὸ ἐρύθημα δι' ἀταξίαν εἶναι ζωηρόν. 'Ο φόβος φαίνεται, δτι δὲν εἶναι ἐνστικτώδης, διὸ οὔτε τὸ σκότος φοβεῖται, οὔτε τὰ ζῷα, οὔτε τὰς καταιγίδας, οὔτε τὸ πῦρ, ἐὰν δὲν ἀποκτήσῃ ἀτομικὴν ἐμπειρίαν. Φόβον ἀντιθέτως προκαλεῖ ἐνωρίς μία παράδοξος ἢ ισχυρὰ ἐντύπωσις. Π.χ. μία δμβρέλλα ἀνοικτή, ἢ γοῦνα τῆς μητρός, ἢ ἀκόμη καὶ μεγάλο καπέλλο τῆς μητρός. 'Η δργὴ ὑπάρχει υπὸ τὴν μορφὴν πεισμάτος, ἐγωΐσμοῦ καὶ ἀπειθαρχίας.

'Η κοινωνικὴ δρμὴ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 4ου ἔτους. Ζητεῖ τοὺς συνομιλήκους τοῦ, διὸ καὶ φεύγει ἀπὸ τὴν οἰκίαν του. Συγχρόνως ἀρχίζει ἡ δρμὴ πρὸς παιγνίδιον, ἡ δποῖα ἐμφανίζει ἀπὸ τοῦ 6ου ἔτους τούτου διαφοροποίησιν. 'Ο παῖς θέλει ἀγωνιστικὰ παιγνίδια, ἐνῷ ἡ κόρη παιγνίδια διαρρυθμίσεως πραγμάτων καὶ περιποιήσεως τῆς κούκλας. 'Η τάσις αὗτη πρὸς παιγνίδιον δὲν εἶναι ἀναψυχή, ἀλλ' ἡ κυρία ἐργασία τοῦ νηπίου, τὴν δποίαν ἀσκεῖ μέχρις δτου καταπονηθῆ.'Έκεῖ διοχετεύει δλόκληρον τὴν βούλησίν του.

4. 'Η παιδικὴ ηλικία.

Αὕτη ἔκτείνεται ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι καὶ τοῦ 10ου ἔτους. Χαρακτηριστικὸν τῆς εἶναι ἡ ἔντασις τῶν δρμῶν πρὸς τροφήν, μίμησιν, ὑποταγὴν εἰς παραγγέλματα, πρὸς γνῶσιν, πρὸς ἐνασχόλησιν.

'Η λαϊμαργία καὶ ἡ διαρκής ζήτησις τροφῆς εἶναι χαρακτηριστική καὶ ἀντικατέστησε τὴν δυσκολίαν ποὺ ἐνεφάνιζε τὸ νήπιον διὰ λῆψιν τροφῆς. 'Η ἀντίληψις τοῦ μέτρου εἶναι τώρα ἀνύπαρκτος, διὸ

καὶ αἱ συχναὶ στομαχικαὶ διαταραχαῖ. Ἡ μιμητικότης εἰς λόγους, εἰς κινήσεις, εἰς πράξεις καὶ ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων τοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἔντονος. Τῷρα ἀποκτᾷ εὐκόλως ἔξεις, προσαρμόζεται εἰς ἔντολάς, εἰς παραγγέλματα, εἰς καθήκοντα, εἰς ἴδεας, ἅνευ ἀντιστάσεως, μὲ μίαν παθητικότητα καὶ ὑποβολήν. Ἐντεύθεν καὶ ἡ σημασία τῆς καλῆς ἢ κακῆς ἀνατροφῆς. Ὅποτάσσεται καὶ ἀναγνωρίζει τὰ μεγαλύτερα τὴν ἡλικίαν πρόσωπα τοῦ περιβάλλοντός του, τὰ δποῖα βλέπει ώς ἀνώτερα καὶ ισχυρότερά του· ώς δυνάμενα νὰ τοῦ παράσχουν ἐν συναίσθημα ἀσφαλείας ζωῆς. Ἀκριβῶς δ στερούμενος τῆς οἰκογενειακῆς θαλπωρῆς καὶ προστασίας ἔχει ἐν συναίσθημα ἀνασφαλείας, τὸ δποῖον τὸν κατατρύχει καὶ τὸν φθείρει.

*Η ἀνάγκη στοργῆς εἶναι ἔντονος. Ἡ ὄπαρδίς της ἢ μὴ καὶ ἡ παιδική της θὰ προσδιορίσῃ τὸν χαρακτήρα του. Τόσον ἡ κακία, δοσον καὶ ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ μόνωσις δροῦν βλαπτικῶς.

"Ἐντονος εἶναι τόσον ἡ περιέργεια, δοσον καὶ ἡ δρμή πρὸς ἀνακοίνωσιν. Ἐρωτᾶ δι' ὅλα καὶ θέλει ὅλα νὰ τὰ γνωρίσῃ, ἀσχέτως ώφελειας. Ἡ ἡ δρμή πρὸς γνῶσιν εἶναι ζωηροτάτη μὲ τὴν ἔξης πορείαν ἐκδηλώσεων. Πρώτη ἀρχίζει ἡ ἀντίληψις τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων (Πραγματογνωσία) περὶ τὸ 7ον ἔτος. Θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀντίληψις ἐνεργειῶν, δράσεων περὶ τὸ 8ον ἔτος. Ἡ ἀντίληψις σχέσεων δμοιότητος, διαφορᾶς, αίτιότητος ἐπιζητεῖται περὶ τὸ 9ον ἔτος.

*Η νόησίς του καὶ δ συλλογισμός, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἡ ἀνάπτλασις ἔχει ἐνα χρονικὸν ρυθμὸν διάφορον τοῦ ἐνήλικος. Χρειάζεται τριπλάσιον χρόνον παρ' δοσον οὗτος, εἴτε διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τι, εἴτε διὰ νὰ τὸ κρίνῃ, εἴτε διὰ νὰ ἐνθυμηθῇ τι. Ἐκεῖθεν ἐπιβάλλεται νὰ προσαρμόζῃ δ γονεὺς ἢ καὶ δ διδάσκαλος τὸν ρυθμὸν σκέψεώς του πρὸς τὸν τοῦ παιδός. Πρέπει νὰ συγκαταβαίνουν μὲ ὑπομονὴν μέχρι τῆς νοοτροπίας του. Ἐπίσης ἡ προσοχὴ ἔχει ἀλλην πορείαν, τόσον ώς πρὸς τὸν τρόπον συγκεντρώσεως εἰς μίαν ἐντύπωσιν, δοσον καὶ τῆς διαρκείας προσηλώσεως.

Τὸ συναίσθημα εἰς τὸν παῖδα εἶναι ζωηρόν. Ἡ εύσυγκινησία του εἶναι ἀσυγκράτητος μὲ ἄκρας ταλαντεύσεις. Ἡ φαιδρότης εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ κανονικοῦ παιδός. Ἡ χαρὰ πρέπει νὰ συνακολουθῇ εἰς πᾶσαν κίνησιν, πρᾶξιν, ἢ λόγον. Ταύτην ώς ἔμφυτον ἀνάγκην πρέπει νὰ σέβεται ἡ ἀγωγή, τόσον ἡ κατ' οἶκον δοσον καὶ ἡ ἐν τῷ σχολείῳ. "Οσοι ἀπὸ κακοὺς δρους ζωῆς δὲν ἔχαρησαν ώς παῖδες, διατηροῦν ἐν ψυχικὸν τραύμα καθ' ὅλην τῶν τὴν ζωήν.

*Η ἡθικότης τοῦ παιδός εἶναι ἀκόμη ἀνανάπτυκτος. Εἶναι ἡ τοῦ περιβάλλοντός του, ἀποκτωμένη διὰ τοῦ ἐπαίνου ἢ τοῦ ψόγου, διὰ τοῦ παραδειγμάτος καὶ διὰ τῆς κοινῆς ζωῆς. Ἀδύνατοι πλευραὶ εἶναι

ἡ ζηλοτυπία, τὸ πεῖσμα καὶ ἡ τάσις ἐπιδείξεως. Αὗται εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ νὰ προσελκύεται ἡ στοργὴ καὶ ἡ φροντὶς τῶν ἄλλων διὰ τὰς ἀνάγκας του, ἀλλ' ἐπιτηροῦνται, ώστε νὰ μὴ ὑπερβαίνουν τὸ μέτρον.² Ἐν συναίσθημα δικαίου ὑπάρχει ἐμφύτως εἰς αὐτόν. Δὲν θέλει νὰ τὸν ἀδικοῦν καὶ νὰ τὸν παραμερίζουν, ἀλλ' ἀναγνωρίζει τὸ αὐτὸν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους καὶ διαλογεῖ διὰ ἔσφαλεν. Ἐρωτώμενος Ἰνα κάμη ιεράρχησιν καὶ διάκρισιν καλῶν, κακῶν καὶ μέσων μαθητῶν, τὴν ἐπιτελεῖ μὲν δρθήν κρίσιν. Ἀκόμη καὶ τὸν διδάσκαλόν του κρίνει δρθῶς. Τὸ παιδικόν φεύδος δὲν εἶναι πάντοτε συνειδητὴ ἀναλήθεια· δύναται νὰ προέρχεται εἴτε ἐκ φόβου τιμωρίας, εἴτε ἐξ ἐντροπῆς εἴτε ἐξ ὑποβολῆς.

Ἡ δρμή πρὸς ἐνασχόλησιν καὶ κίνησιν εἶναι ἴσχυροτάτη. Εύχαριστως ἐργάζεται εἴτε εἰς τὸ σχολεῖον, εἴτε μετὰ τοῦ πατρός, εἴτε μετ'³ ἄλλων δμηλίκων. Χρόνος κενὸς κινήσεων τὸν στενοχωρεῖ. Οὐδὲ στιγμὴν ἡσυχάζει. "Οταν παύῃ νὰ κινήται καὶ νὰ δρᾷ, εἶναι δεῖγμα οὐχὶ κανονικῆς καταστάσεως. Ἡ δρᾶσις κυρίως λαμβάνει τὴν μορφὴν τοῦ παιγνιδίου. Τοῦτο καθίσταται ἀντικείμενον συνεχῶν ἐρευνῶν, αἱ δὲ περὶ αὐτοῦ γνῶμαι εἶναι πλείονες.

Παιγνίδιον εἶναι ἡ ίδιαζουσα ἀσχολία τῆς παιδικῆς ἡλικίας (ἐξ ἣς καὶ τὸ δνομα), ἥτις γίνεται χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς δράσεως, οὐχὶ δὲ χάριν ωφελίμου ἀποτελέσματος. Διεξαγομένη δμαδικῶς παρέχει εὐχαρίστησιν εἰς δλοὺς τοὺς συμμετέχοντας παῖδας, τόσον τοὺς κερδίζοντας δσον καὶ τοὺς χάνοντας. Τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἐλαφράν ἀσχολίαν χάριν ἀναψυχῆς, δπως συμβαίνει εἰς τοὺς ἐνηλίκους, ἀλλ' ἐνέργειαν μὲ σοβαράν σημασίαν. Ἐκεῖθεν ἡ ἐξέγερσις καὶ δυσαρέσκεια ἔναντι τῶν διαταρασσόντων αὐτό, ως καὶ ἡ ἀπαίτησις δργανώσεως καὶ πειθαρχίας κατὰ τὴν διεξαγωγὴν του.

Τὸ παιγνίδιον ὑπάρχει καὶ κατὰ τὴν νηπιακὴν περίοδον, ως ἀνεφέραμεν, ἀλλ' ἥτο ἄλλου τύπου. Ἡτο ἀκανόνιστος καὶ μεμονωμένη ἀπασχόλησις. Τώρα εἶναι ἀπασχόλησις σκόπιμος, ὑποκρίσεως προσώπων (ἀστυνόμος, ἐρυθρόδερμος, δικαστής, ἔμπορος), δράσεως καθ' δμάδας (κρυφτό, κυνηγητό, κατασκευαί, ἰσορροπήσεις, πηδήματα, συναγωνισμός), εἴτε τυποποιημένων κατὰ παράδοσιν παιδιών.

Ἡ πρώτη θεωρία περὶ παιγνιδίου εὑρηται παρὰ Πλάτωνι, ως γνωρίσματος τοῦ ὅγιοθς νηπίου καὶ παιδός⁴. Μετ' αὐτὸν δ 'Αριστο-

1. «Τριετεῖ δὲ δῆ καὶ τετραετεῖ καὶ πενταετεῖ καὶ ἔτι ἔξετεῖ ἥθει ψυχῆς παιδιῶν δέον δην εἶη... Παιδιαὶ δ' εἰσὶ τοῖς τηλικούτοις αὐτοφυεῖς τινές, δὲς ἐπειδὴν δην ἔσυνέλθωσιν αὐτοὶ σχεδὸν ἀνευρίσκουσι». Νόμοι ζ' 793 - 794.

τέλης, χαρακτηρίζει τάς παιδιάς ώς « μιμήσεις τῶν σπουδαξούντων »¹. Οι νεώτεροι ψυχολόγοι καὶ παιδαγωγοὶ διετύπωσαν ποικίλας γνώμας, κυριώτεραι τῶν δποίων εἶναι αἱ ἔξῆς :

• **Η θεωρία τῆς ἀναψυχῆς** δέχεται, δτι ἡ ἀκινησία γεννᾷ ταραχὴν εἰς τὸ σῶμα τοῦ παιδός καὶ πλήξιν εἰς τὴν ψυχήν, ἐνῷ ἡ κίνησις καὶ τὸ παιγνίδιον προκαλεῖ εὐφορίαν. Ἐκπρόσωπος εἶναι δὲ ὁ Ἐρβαρτιανὸς Schaller διὰ τοῦ ἔργου του *Das Spiel und die Spiele*, Weimar 1861. Συγγενῆς εἶναι ἡ θεωρία τοῦ περισσεύματος ἐνεργείας, τοῦ Spencer, καθ' ἥν, ἐπειδὴ ἡ παραγομένη ὑπὸ τοῦ παιδικοῦ σώματος ἐνέργεια δὲν ἔξιδεύεται εἰς τάς συνήθεις ἀνάγκας, καταναλίσκεται διὰ τοῦ παιγνιδίου.

• **Η θεωρία τῆς δσκήσεως** διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Groos εἰς τὰ ἔργα του « *Die Spiele des Menschen*, 1899 » καὶ « *Das Seeleleben des Kindes*, 5^η Aufl. 1921 ».

• **Η θεωρία τῆς ἐπαναλήψεως**, στηριζόμενη ἐπὶ τῶν ιδεῶν τῶν Darwin καὶ Haeckel καὶ διατυπωθεῖσα ὑπὸ τοῦ St. Hall, τονίζει δτι δὲ παῖς μὲ τὰ παιγνίδια του ἐπαναλαμβάνει δλας τάς βαθμίδας ἔξελιξεως τῆς ἀνθρωπότητος.

• **Η θεωρία τῆς καθάρσεως** ὑποστηρίζει, δτι διὰ τοῦ παιγνιδίου γίνεται ἀπαλλαγὴ ἐξ ἐνστίκτων καταστροφικῶν, ἐμπαικτικῶν καὶ ἀντικοινωνικῶν, λαμβανούσης χώραν μιᾶς συναισθηματικῆς ἀποφορτώσεως διὰ τοῦ παιγνιδίου. Διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Carr εἰς τὸ ἔργον « *The Survival of playvalues*, Colorado 1902 ».

• **Η θεωρία τοῦ πλούτου ζωῆς** διατυπωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Schiller τονίζει, δτι « τότε εἴμεθα πλήρεις ἀνθρωποί, δταν παιζωμεν ». Εἰς τάς ημέρας μας ἐπανελήφθη ὑπὸ τοῦ Buylendijk εἰς τὸ ἔργον του *Das Spiel von Mensch und Tier*, Berlin 1934.

• **Η δρθὴ ἀντίληψις** ὑπάρχει εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Groos. Τὸ παιγνίδιον εἶναι φυσικῶς ἐπιτελουμένη ἀσκησις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, καταλείπουσα εὐαρέσκειαν ἐκ τῆς πληρουμένης ἀνάγκης τοῦ παιδός πρὸς δρᾶσιν. Οὔτε ἀπλῶς ἀναψυχὴ εἶναι, οὔτε κατανάλωσις περισσευόσης ἐνεργείας, οὔτε ἐπανάληψις τῶν φυλογενετικῶν σταδίων ἐξελίξεως, οὔτε κάθαρσις καὶ διέξιδος εἰς καταστροφικὰς δρμάς. Εἶναι ἀσκησις διὰ τὰ ἐπειτα σπουδαῖα ἔργα. Ὁρθῶς δὲ Πλάτων ἔχαρακτήριζε τὴν παιδιάν ώς ἀδελφὴν τῆς σπουδῆς καὶ τὴν ἔδέχετο ώς παιδευτικὸν στοιχεῖον².

• **Η νεωτέρα ψυχολογικὴ** ἔρευνα δέχεται δμοφώνως τὸ παιγνί-

1. Πολιτικὰ VII, 15.

2. Νόμοι ζ' 803 D.

διον ως στοιχείον ύποβοηθητικὸν τῆς κανονικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀγωγῆς τοῦ παιδός, διὸ τὸ ἐντάσσει εἰς τὸ παιδευτικὸν ἔργον. Παῖδες οἱ δποῖοι δὲν ἔπαιξαν δὲν γίνονται ἄρτιοι μία ἔλλειψις καὶ δὲν κενὸν διαφαίνεται εἰς αὐτούς.

5. Η προεφηβικὴ ἡλικία.

Εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ 11ου μέχρι καὶ τοῦ 13ου ἔτους. Αὕτη περιελαμβάνετο ἄλλοτε εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Λεπτομερεστέρα δμως ἔξετασις κατέδειξεν, δτι ἀποτελεῖ διακεκριμένην περίοδον ζωῆς μὲ τὰ χαρακτηριστικά. Κατὰ πρῶτον ἐμφανίζεται μία ισχυροποίησις τοῦ δργανισμοῦ καὶ ἀνθεκτικότης. Φαίνεται, δτι ὁ δργανισμὸς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην πραγματοποιεῖ μίαν ἀποταμίευσιν δυνάμεων, τὰς δποῖας θὰ καταναλώσῃ κατὰ τὸν σωματοψυχικὸν μετασχηματισμὸν τῆς ἥβης.

Οἱ ἄρρενες τώρα παρουσιάζουν μίαν περίοδον ἀντοχῆς εἰς κόπους, σκληρότητος καὶ διαπληκτισμῶν. "Έχουν τάσεις ἐμπαιγμοῦ καὶ παρενοχλήσεως εἴτε τῶν δμηλίκων, εἴτε τῶν γειτόνων, εἴτε τοῦ διδασκάλου. 'Ο τέως ἀγαθὸς καὶ εὔπαθὴς παῖς εἶναι τώρα «τὸ πειρακτήριον», ποὺ κτυπᾷ τὰ ξένα κουδούνια, «τὸ ξιζάνιον», «ὁ ληστὴς», «ὁ τύραννος» ποὺ βασανίζει τὰ ζῷα καὶ καταστρέφει τὰ πράγματα, ποὺ ἀδιαφορεῖ διὰ τὰ ἐνδύματά του καὶ τὴν καθαριδητά των, ποὺ γεμίζει τὰ θυλάκια του μὲ παντοειδεῖς ἀχρηστα πράγματα, ποὺ καταστρέφει τὰ χρήσιμα δ' ἀπιθάνους κατασκευάς. Τὸ πεῖσμα καὶ ἡ ἐπιμονὴ εἶναι ἔντονον καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς περιόδου. Αὕτη ἔχει ως γνώρισμα τὴν ἀντίθεσιν καὶ ἀργησιν (Negativismus). Τὰ θήλεα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐμφανίζουν ύπερμέτρους νευρικοὺς γέλωτας, Ιταμὴν συμπεριφοράν, τάσιν πρὸς συλλογὰς φωτογραφιῶν, αἰνιγμάτων καὶ ἄλλων δμοίων. Γενικῶς ύπάρχει ἀστάθεια, ἀπώλεια Ισορροπίας καὶ ἀνησυχία. Τώρα παρουσιάζονται τὰ προσωπικὰ ἐνδιαφέροντα. Εἰς ἀμελής εἰς τὰ μαθήματα ἐμφανίζει ἄλλας δεξιότητας, τεχνικάς, μηχανικάς, ἐπιχειρηματικάς.

Τώρα ἡ μνήμη παρουσιάζεται ἔντονος. Άι παραστάσεις ἔχουν μόνον τοπικὸν προσδιορισμόν, περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς περιόδου ἀποτελοῦνται μόνον ἀπὸ τὰς εἰκόνας - ἀντίγραφα τῶν πραγμάτων. Τώρα ἀρχίζει ἡ νόησις τῶν συμβόλων καὶ ἡ ἀφηρημένη σκέψις καὶ κριτική. Παύει πλέον ἡ μυθικὴ περίοδος καὶ δ ἀνθρωπομορφισμός. 'Υπάρχει ἀντικειμενικὴ θεώρησις τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων. Τώρα διὰ πᾶσαν ἀπάντησιν ποὺ λαμβάνουν καὶ διὰ πᾶσαν γνῶσιν ἀναζητοῦν τὰς αἰτίας.

'Η περίοδος αὕτη τῆς ἀπειθαρχίας εἶναι μεταβατικὴ καὶ δὲν εἶναι δεῖγμα κακοῦ χαρακτήρος. Άι ἐκδηλώσεις ἀταξίας θὰ παρέλ-

θουν. Διά τούτο διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ ἀντιδρᾷ δι' ὅμβρεων, ἀλλὰ νὰ ἀναμένῃ ἀτάραχος τὴν διαφορὰν ταύτην συμπεριφορᾶς. Τὸ καλλίτερον εἶναι νὰ δισχετεύεται ἡ ὑπερβολεγητικότης αὗτη εἰς κατασκευάς καὶ κουραστικά παιγνίδια.

Ἡ δλη περίοδος ἔχει ίδιαζουσαν σημασίαν, διότι διαίστανται γνῶσιν τῶν κλίσεών του καὶ τῶν δυνατοτήτων του, ἐν συγκαφείᾳ καὶ ἀναμετρήσει πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. "Οταν παρουσιάζωνται πολλαὶ δυνατότητες ἀσχολίας, δεικνύει αὐτομάτως προτίμησιν δι' ὁρισμένας.

Κατὰ τὴν ήλικίαν ταύτην διαδικούμενος εἶναι εἰλικρινῆς τόσον ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, δυσον καὶ τῶν ἄλλων. Μόλις δύμως τὴν ὑπερβῆ, τὸ αὐτοσυναίσθημα ἐπικαλύπτει τὸ στοιχεῖον τοῦτο. Ἐντεθεν ἡ προεφηβική ήλικία θεωρεῖται ἡ καταλληλοτέρα, ἵνα προσδιορισθῇ διαποστώσεις αὗται ωδήγησαν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ ίδια βαθμὶς σχολείου διὰ τὸ προεφηβικὸν στάδιον, καλουμένου σχολείου προσαναστολισμοῦ, ἐνδιαμέσου μεταταξὺ τοῦ στοιχειώδους σχολείου τῆς παιδικῆς ήλικίας καὶ τοῦ Γυμνασίου (*"Εφηβείου"*)¹.

6. •Η έφηβική ηλικία.

Αὕτη ἀρχεται περὶ τὸ 14ον - 15ον ἔτος εἰς τὰ ἄρρενα καὶ 12ον - 13ον εἰς τὰ θῆλεα καὶ ἔκτείνεται μέχρι τῆς συμπληρώσεως τῆς ἀναπτύξεως τοῦ δργανισμοῦ (22ον διὰ τὸν θῆλεα καὶ 25ον διὰ τὰ ἄρρενα). Διακρίνεται εἰς τρία στάδια, τὰ ἔξη:

1ον. Ἀπὸ 14 - 16 ἔτῶν μὲ σωματικὴν στασιμότητα, ἐσωτερικὴν ζωὴν, ἀνησυχίαν, μεταπτώσεις, μόνωσιν.

2ον. Ἀπὸ 16 - 18 ἔτῶν μὲ μυῶκὴν ἔξελιξιν, ἐνεργητικότητα, ἀγωνιστικὰς κλίσεις, αἰσιοδοξίαν καὶ σχέδια.

3ον. Ἀπὸ 18 - 25 ἔτῶν μὲ στερέωσιν τοῦ σῶματος καὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἔναρξιν ἐπιτελέσεως σχεδίων.

Εἰς τὰ θερμὰ κλίματα, Ἰνδούς, Ἀραβίας, Ἰσραηλίτας, ἡ ἐμφάνισις τῆς ἥβης γίνεται ἐνωρίτερον, περὶ τὸ 9 - 10 ἔτος. Εἰς τὰ βόρεια ἐμφανίζεται βραδύτερον. Εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων γίνεται ἐνωρίτερον ἢ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου.

Γενικὸν γνώρισμα τῆς ἥβης εἶναι μία ἐπανάστασις, εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀτόμου. Σωματικῶς ἐμφανίζεται ἡ γενετήσιος ἰκανότης μὲ τὰ τυπικὰ τῆς ἐπακόλουθα, τόσον τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐσωτερικὰς λειτουργίας, δυσον καὶ εἰς τὰ δευτέρογενη ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ φύλου. Εἶναι ἡ σωματικὴ ἥβη.

1. Παράβ. Στράβ. V, 4, 7.

Βιολογικώς οι άδενες οι τιθέμενοι εἰς λειτουργίαν είναι τριῶν εἰδῶν:

1ον. Οι γενετήσιοι άδενες (ώοθηκαι, δρχεις), οι παράγοντες τὸ ωάριον καὶ τὸ σπέρμα.

2ον. Οι μορφοποιοί, οἱ προκαλούμντες τὴν ἐμφάνισιν τῶν γνωρισμάτων τοῦ φύλου (μύσταξ, γένειον, τρίχωμα τῆς ἡβῆς, στῆθος τοῦ θήλεος, διεύρυνσις τῆς λεκάνης).

3ον. Οἱ προκαλούμντες τὰς ἔκκρισεις τὰς χυνομένας εἰς τὸ αἷμα καὶ χρωματίζουσας μὲ τὸ γνώρισμα τῆς ἀνδρικότητος ἢ θηλυκότητος πᾶσαν κίνησιν, ἔκφρασιν, φωνήν, σκέψιν, συναίσθημα, πρᾶξιν.

Ψυχικῶς συμβαίνει στροφὴ τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰ ἔσω. 'Ἐνῷ προηγουμένως ἥτο προσηλωμένον εἰς τὰ πράγματα τοῦ ἔξω κόσμου, τώρα ἀγακαλύπτει τὸν ἑαυτόν του. Τώρα ἀρχίζει ἐν τρίτον στάδιον ἔρωτήσεων, δλλὰ διὰ γενικώτατα θέματα. Π.χ. τις ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς; Τις δ ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς; Τι είναι ἄτομον καὶ τὶ κοινωνία; Τι είμαι ἐγώ; Τι θὰ κάμω εἰς τὴν ζωήν μου; 'Ο ἔφηβος ζητεῖ νὰ σχηματίσῃ μίαν ἀτομικήν γνώμην δι' ὅλα αὐτά.

'Ο συναίσθηματικὸς βίος ἀρχίζει ἔντονος. Τὸ αὐτοσυναίσθημα γίνεται λίαν εὔθικτον. Μία παρατήρησις, εἰς πικρὸς λόγος τὸν πληγώνει, ἐνῷ μόλις πρὸ ἐνδεῖτος ἡ αὐτὴ παρατήρησις καὶ διὸς λόγος τὸν ἀφινον ἀδιάφορον. Τώρα ἀρχίζει νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὰς γνώμας, τὰς δποίας ἔχουν οἱ ἀλλοι περὶ αὐτοῦ. Δεικνύει λεπτολόγον φροντίδα διὰ τὴν ἔξωτερην του ἐμφάνισιν καὶ τὸν καλλωπισμόν του.

'Επιζητεῖ τὴν φιλίαν, ἵνα βοηθηθῇ διὰ συζητήσεων εἰς τὴν αὐτοκατανόησιν. 'Αρχίζει νὰ συγκινήται διὰ τὸ ἔτερον φύλον, πρὸς τὸ δποίον αἰσθάνεται ἐν εἴδος θαυμασμοῦ. Κατὰ τὴν μετ' αὐτοῦ ἐπαφὴν καταλαμβάνεται ἐκ ρεμβασμοῦ καὶ δνειροπολήσεως. Γράφει ημερολόγια καὶ λυρικὰ ποιήματα, δπου κάμνει ἀποφόρτωσιν τῶν συναίσθημάτων του. Είναι ἡ *ψυχικὴ ἡβη*.

'Ο ἔφηβος ζητεῖ νὰ σπάσῃ ὅλα τὰ δεσμά, ἄτινα τὸν περιέβαλλον ώς παῖδα καὶ νὰ ἀποκτήσῃ πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὰς πράξεις καὶ τὰς ἰδέας. Ζητεῖ ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του. 'Η παιδικὴ εύσέβεια ἔξαφανίζεται καὶ προσπαθεῖ νὰ πλάσῃ νέαν ἀτομικὴν ἀντίληψιν περὶ Θεοῦ. 'Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ταύτη περιπίπτει συχνά εἰς τὴν ἀμφιβολίαν ἢ τὴν ἀρνησιν, ἥτις ἔχει διάφορον διάρκειαν ἀναλόγως τοῦ ἀτόμου. Μελετᾷ πολλὰ βιβλία ἀπὸ προσωπικόν ἐνδιαφέρον καὶ δχι ἀπὸ σχολικήν υποχρέωσιν, διὰ νὰ κατανοήσῃ διάφορα προβλήματα. 'Η ἐννοιολογικὴ σκέψις τὸν τέρπει τώρα.

'Απὸ πνεύμα ἀντιδράσεως πρὸς τὰ κρατοῦντα ἐγκολπισταὶ συνή-

θως τάς έκάστοτε νέας ίδεας τής έποχής του, χωρὶς δύμως αῦται νὰ έπιηρεάζουν πάντοτε τὸ ήθος του. Τὸν εύχαριστεῖ ἡ μελέτη ταξιδίων, περιπετειῶν, ιστορικῶν μυθιστορημάτων καὶ δραμάτων.' Ενδιαφέρεται δι' αὐτὰ δχι ἀπὸ λόγους αἰσθητικούς, ἀλλὰ διὰ τὴν περιέργειαν τῆς δράσεως. Τὰ ίδια τὰ ταξίδια καὶ αἱ ἐκδρομαὶ τὸν εύχαριστοθν πολὺ, χωρὶς νὰ ζητῇ ἀνέσεις κατ' αὐτά.

Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ήβης χωρίζονται σαφῶς πλέον οἱ φυχολογικοὶ τύποι, καλαίσθητικός, κοινωνικός, βιολογικός, θεωρητικός, θρησκευτικός, κυκλόθυμος, σχιζόθυμος, ἔξωστροφος, ἐσώστροφος. Τώρα ἀναφαίνονται συναίσθηματα κατωτερότητος ἢ ὑπεροχῆς, κλιμακωτῆς ἀνόδου ἢ ἀρνητικῆς θέσεως ἐναντὶ τῆς ζωῆς. 'Εντεῦθεν ἡ προσαχὴ μεταχειρίσεως τοῦ ἐφήβου, ἐπειδὴ ἡ φιλοτιμία του εἶναι λιαν εὔθικτος. "Ολαι αἱ ἐκδηλώσεις του χαρακτηρίζονται ἀπὸ ὑπερβολᾶς, ταλαντεύσεις καὶ ἀντιθέσεις. Εἰς αὐτὸν συναντῶμεν ὑπερένέργειαν καὶ δκνηρίαν, ὑπερευθυμίαν καὶ δυσθυμίαν, θρασύτητα καὶ δειλίαν, ἔγωγισμὸν καὶ αὐτοπεριφρόνησιν, κοινωνικότητα καὶ τάσιν πρὸς μόνωσιν.

Τὸν κόσμον θεωρεῖ ως ἀτελῆ, ως πλήρη ψεύδους καὶ ἀντιφάσεων. "Ἐναντὶ τῶν τελευταίων πιέζεται νὰ ἀντιδράσῃ. Μερικαὶ εύπαθεῖς φύσεις δὲν ἔπιζοθν, ἢ αὐτοκτονοθν. "Αλλαὶ ἀφοσιώνονται εἰς ἓν ίδειδες, ζητοθν ἀρχηγούς, ἢ παραστάτας, ἢ δπαδούς, ἢ καὶ ἔχθρούς τοὺς δποίους νὰ καταπολεμήσουν. 'Ωρισμένοι ἐμφανίζουν φυγὴν ἐκ τῆς ζωῆς καὶ ζητοθν ἀναπλήρωσιν εἴτε εἰς τὴν θρησκείαν, εἴτε εἰς τὴν μόνωσιν καὶ τὴν δνειροπόλησιν. 'Εκ τῆς τελευταίας ταύτης οἱ κλιδυνοὶ εἶναι πολλοὶ, δπως ἡ ἡβηφρένεια, δ αὐτοερωτισμός, διαστροφαί, δι υπερέντονοι πρώτοι ἐκδηλώσεις ἀνδρικότητος ἢ θηλυκότητος.

Οἱ Ισορροπούμενοι σχηματίζουν ήθος μὲ ἀρχὰς ίδικάς των. 'Ενῳ κατὰ τὸ προηγούμενον στάδιον συνεμφοθντο εἰς ἐντολᾶς, τώρα ἔχουν ως ὑποδείγματα πρόσωπα, τὰ δποῖα ἐκτιμοθν διὰ τὴν ἀξίαν των. Πρὸς τὸ «παράδειγμα βίου» ζητοθν νὰ ταυτίσουν ἐσυτούς διὰ τῶν πράξεών των.

'Η κόρη κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἄρρενα ἔχει κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ζωῆς κάτι τὸ παθητικόν. 'Η αἰδημοσύνη καὶ ἡ ἐπιφυλακτικότης τῆς δίδουν ίδιαζον θέλγητρον. Θέλει νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὰ δημόσια θεάματα, εἰς τὰ κέντρα, τὰς συναναστροφὰς καὶ τοὺς χορούς. 'Ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν προσέχουν. "Ἐναντὶ τῶν γονέων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἄρρενα, κατέχεται ἀπὸ ἐν συναίσθημα δφειλῆς. 'Η ἀδελφικὴ ἀγάπη εἶναι ἔντονος. Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις τῆς διαμορφοθνται ἀνευ παρεμβολῆς τῆς περιόδου ἀμφιβολίας, τὴν δποίαν εἴδομεν εἰς τὸν ἄρρενα.

‘Ως πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τοὺς τρόπους εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐφηβικῆς περιόδου δὲ μὲν ἄρρην θέλει νὰ ἐμφανίζεται ως ἀνήρ, ἡ δὲ κόρη ως κυρία. Οὕτω δίδουν τὴν εἰκόνα τοῦ μικρομεγάλου καὶ τῆς μικρομεγάλης, πρᾶγμα τὸ διποῖον τοὺς καθιστᾶ συχνὰ γελοίους.

‘Ο ἐφηβος κυρίως ζῇ διὰ τὸ μέλλον, τὸ διποῖον ἀπορροφᾷ δλας του τὰς σκέψεις. Μετὰ τὴν προσπάθειαν πρὸς αὐτοκατανόησιν καὶ τὸν σχηματισμὸν ἐνδὲ σχεδίου διὰ τὴν ζωὴν ἐπακολουθεῖ περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου ἡ προσπάθεια δι’ ἐνσωμάτωσιν εἰς τὴν κοινωνίαν διὰ τῆς ἐκλογῆς ἐνδὲ ἐπαγγέλματος, εἰς τὸ διποῖον νὰ ἀσκήσῃ τὴν δημιουργικήν του ἔνέργειαν.

‘Ολαι αἱ ἐκδηλώσεις αὗται τῆς ψυχοσυνθέσεως τοῦ ἐφῆβου δὲν εἶναι ἐν ἐπιφαινόμενον τῆς γενετῆσιου λειτουργίας, τῆς τὸ πρῶτον ἐμφανιζομένης κατὰ τὴν ἥβην. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐκδηλοῦται μία μεταβολὴ τῆς δλῆς σωματοψυχικῆς ὑφῆς, τῆς διποίας μόνον ἐν μέρος εἶναι αἱ γενετῆσιοι ἐκδηλώσεις. ‘Ως κατέδειξεν δὲ *Stranger* εἰς τὸ ἔργον του «Ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας», ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Ἐγώ, ἡ κοσμοθεωρία καὶ βιοθεωρία, ως καὶ ἡ ἐνσωμάτωσις εἰς τὴν κοινωνίαν δι’ ἐκλογῆς ἐνδὲ ἐπαγγέλματος ἀπασχολοῦν τὸν βιολογικῶν υγιῆ ἐφηβον πολὺ περισσότερον καὶ ἐντονώτερον ἀπὸ δὲ, τὴν ἐρωτικὴν ζωή.

α'. Αἱ ἡλικίαι τῆς περιόδου τῆς ώριμότητος.

1. 'Η νεανικὴ ἡλικία.

Αὕτη ἀρχίζει μὲν τὴν συμπλήρωσιν τῆς βιολογικῆς ἀναπτύξεως, περὶ τὸ 22ον ἔτος διὰ τὰς γυναίκας καὶ τὸ 25ον διὰ τοὺς ἄνδρας, ἐκτείνεται δὲ μέχρι τοῦ 40 ἔτους. Κυριαρχοῦσα προσπάθειά της εἶναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ σχεδίου ζωῆς, τὸ διποῖον κατήρτισε τὸ ἄτομον κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

‘Αποτελοῦσσα ἡ νεότης τὴν ἀνθησιν τῆς ζωῆς ἐμφανίζει ψυχικὰ γνωρίσματα δυνάμεως, κινήσεως, δρμῆς, ἐπεκτάσεως, διακρίσεως, προβολῆς ἥθους. Λεπτομερῶς περιγράφει «τὰ τοῦ νέου ἥθη» καὶ τρόπους δὲ Ἀριστοτέλης.

Οἱ νέοι λέγει εἶναι: «Ἐδμετάβολοι» καὶ ἀψικοροὶ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, καὶ σφόδρα μὲν ἐπιθυμοῦσι, ταχέως δὲ παύονται· δέξεται γὰρ αἱ βουλήσεις καὶ οὐ μεγάλαι, ϕασπερ αἱ τῶν καμνόντων δίψαι καὶ πετναι. Καὶ θυμικοὶ καὶ δεύθυμοι καὶ οἴοι ἀκολουθεῖν τῇ δργῇ. Καὶ ἥττους εἰσὶ τοῦ θυμοῦ· διὰ γὰρ φιλοτιμίαν οὐκ ἀνέχονται διηγωδούμενοι, ἀλλ’ ἀγανακτοῦσιν, ἀν οἴωνται ἀδικεῖσθαι. Καὶ φιλότιμοι μὲν εἰσιν, μᾶλλον δὲ φιλόνικοι· ὑπεροχῆς γὰρ ἐπιθυμεῖ η νεότης, ἡ δὲ νίκη